

Факультет психології та соціальної роботи

Кафедра диференціальної і спеціальної психології

Дипломна робота

бакалавра

(освітньо - кваліфікаційний рівень)

на тему: **«Психологічні ризики в процесі професійного становлення особистості»**
«Psychological risks in the process of professional formation of personality»

Виконала: студентка 4 курсу денної форми навчання
напряму підготовки б. 030102- «Психологія»

Камалова Вікторія Сергіївна

Керівник: к.психол.н., доц. Тепляков М. М. _____
(підпис)

Рецензент: к.психол.н., доц. Артюхіна Н.В. _____
(підпис)

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри
№ _____ від _____._____.2018 р.

Захищено на засіданні ДЕК №

протокол № _____ від _____ р.
Оцінка _____ / _____ / _____

(за національною шкалою, шкалою
ECTS, бали)

Завідувач кафедри

_____ Родіна Н. В.
(підпис)

Голова ДЕК

_____ Дунає ва Л.М.
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ЙОГО ПСИХОЛОГІЧНИХ РИЗИКІВ	6
1.1. Сучасні наукові уявлення про професійне становлення фахівця.....	6
1.2. Професійне самовизначення особистості та його етапи.....	13
1.3. Особливості професійного становлення у ВНЗ.....	16
1.4. Кризи професійного становлення та їх подолання.....	22
Висновки до першого розділу.....	30
РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	31
2.1. Організація емпіричного дослідження.....	31
2.2. Методи емпіричного дослідження.....	33
Висновки до другого розділу.....	38
РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ РИЗИКІВ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ПСИХОЛОГІВ	39
3.1. Професійна спрямованість особистості.....	39
3.2. Мотиваційна сфера професійного становлення.....	41
3.3. Виявлення психологічних ризиків в процесі професійного становлення особистості.....	49
Висновки до третього розділу.....	56
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	63
ДОДАТКИ	68

ВСТУП

Актуальність дослідження. Процес професійного становлення особистості є однією з найцікавіших і актуальніших проблем сучасної психології, оскільки від успішності цього процесу залежить розвиток активної, незалежної, зрілої в психологічному плані, особистості професіонала.

Включення в професійну діяльність, середовище і стосунки, умови успішного функціонування в них особистості вивчаються в роботах учених (Б.Г. Ананьєв, Г.М. Андрєєва, Л.С. Виготський, В.І. Барко, О.О. Деркач, С.А. Дружиллов, Е.Ф. Зеєр, Е.О. Клімов, О.М. Кокун, О.К. Маркова, С.Д. Максименко, Л.М. Мітіна, В.В. Рибалка, Д. Сьюпер, Т.М. Титаренко, Т.П. Чернявська, В.Д. Шадріков і ін.).

Професійне становлення майбутніх психологів вивчали: Г.С.Абрамова, М.В. Бадалова, О.Ф.Бондаренко, Ж.П. Вірна, Л.В.Долинська, І.А.Зязюн, Т.В. Ільїна, Н.Л. Коломінський, В.Г. Панок, Л.І.Уманець, Н.В.Чепелєва і ін.).

Уявлення студентів про майбутнє як аспект їх особистісного і професійного самовизначення, особливості студентського віку вивчали Б.Г. Ананьєв, В.В. Барабанова, М.Є. Зеленова, Т.О. Казанцева, Ю.М. Олейник і ін.

Специфіка психологічних проблем професійного становлення визначається нестабільною ситуацією в країні, необхідністю оволодіння новим соціально-економічним досвідом. З одного боку нові професії, що з'явилися в зв'язку з переходом до ринкових умов, не мають ще коренів в професійній культурі нашого суспільства. З іншого боку, відбувається процес руйнування стереотипів традиційних форм професіоналізації, які також змінюються в сучасних умовах. Важливим є і те, що образ професії, як когнітивне та емоційне утворення, змінює систему загальних орієнтирів в

суспільній та індивідуальній свідомості людей (Е.Ф. Зеер, Е.Е. Симанюк і ін.).

Зараз можна спостерігати, що в деякій мірі «ідеальний образ професіонала» замінений на «ідеальний образ життя» (американський, європейський та інші). Отже, професія виступає як засіб для досягнення цього образу життя, а не як істотна частина самого образу життя. Професійне становлення як процес триває все життя. Професійний шлях людини і його основні етапи нерозривно пов'язані з віковим розвитком і загальним становленням особистості.

Недостатня вивченість проблеми професійного становлення особистості та його психологічних ризиків і обумовлює актуальність обраної теми дослідження «Психологічні ризики в процесі професійного становлення особистості».

Об'єкт дослідження: професійне становлення особистості.

Предмет дослідження: психологічні ризики в процесі професійного становлення особистості.

Мета дослідження: теоретично та емпірично дослідити особливості психологічних ризиків в процесі професійного становлення особистості психологів.

У відповідності з метою роботи були визначені наступні **завдання:**

1. Теоретично дослідити проблему професійного становлення особистості та його психологічних ризиків в психологічній науці.
2. Вивчити професійну спрямованість та мотиваційну сферу професійного становлення особистості.
3. Емпірично дослідити психологічні ризики в процесі професійного становлення особистості психологів.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань було використано комплекс теоретичних та емпіричних методів: теоретико-методологічний аналіз літературних джерел з проблеми дослідження; порівняльне дослідження; анкетування; психодіагностичні методики: «Шкала

самоефективності Р. Шварцера та М. Єрусалема»; методика вивчення мотивації навчання у ВНЗ Т.І. Ільїної; диференційно-діагностичний опитувальник Є.О. Клімова; методика визначення основних мотивів вибору професії Є.М.Павлютенкова; методика діагностики рівня соціальної фрустрованості Л.В. Вассермана (модифікація В.В. Бойко); метод статистичної обробки отриманих даних та графічне подання результатів.

База емпіричного дослідження: 60 студентів спеціальності «Психологія» Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Практична значимість. Результати дослідження можуть бути використані для подальшого вивчення професійного становлення особистості студентів. Також для розробки тренінгів і програм, спрямованих на подолання психологічних ризиків в процесі професійного становлення особистості. Є можливість використати результати дослідження для написання наукових робіт та статей з даної проблеми.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи відображено у доповіді на студентській конференції 26 квітня 2018 року.

Структура і об'єм роботи. Загальний об'єм роботи 78 сторінок, з яких основного тексту 62 сторінки. Робота містить вступ, 3 розділи, 9 таблиць, 6 діаграм, висновки до розділів, загальний висновок, 5 додатків. Список використаних першоджерел складає 43 літературних джерела.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі узагальнено наукові знання щодо проблеми професійне становлення особистості, виявлено психологічні ризики в процесі професійного становлення особистості. Результати теоретико-емпіричного дослідження дали змогу сформулювати такі висновки.

1. Професійне становлення – процес цілеспрямованої прогресивної зміни особистості під впливом соціальних дій і власної активності, спрямованої на самовдосконалення і самореалізацію. Цей процес містить формування професійної спрямованості, компетентності, соціально значущих і професійно важливих якостей і їх інтеграцію, готовність до постійного професійного зростання, пошук оптимальних прийомів якісного і творчого виконання діяльності у відповідності з індивідуально – психологічними особливостями людини.

Професійне становлення майбутнього фахівця є поетапним моментом індивідуально-професійного розвитку, формування професійної компетенції, розкриття його творчого потенціалу, професійної готовності до самостійної трудової діяльності. Загально визнаними є чотири етапи професійного становлення людини: виникнення професійних намірів; професійної підготовки (навчання); професійної адаптації; реалізації в роботі.

Професійне самовизначення – це складний динамічний процес орієнтації особистості у професійно-трудовому середовищі, розвитку та самореалізації духовних і фізичних можливостей, формування адекватних професійних намірів і планів, реалістичного образу себе, як професіонала. Професійне самовизначення особистості пов'язане не стільки з життєвим досвідом, скільки з її уявленням про майбутнє. Важливим показником професійної перспективи, її реалістичності виступає зв'язок життєвих і професійних очікувань, ціннісних орієнтацій і життєвої мети з професійними планами, здатність пов'язати їх з актуальною життєвою ситуацією. Виникнення професійного самовизначення складається з таких етапів:

первинного вибору професії, виникнення і формування професійних намірів й первинного орієнтування в різних сферах праці, професійне навчання (освоєння обраної професії), самореалізація людини в праці.

До особливостей професійного становлення у ВНЗ можна віднести те, що воно відбувається під впливом комплексу факторів, які включають в себе як процес засвоєння знань, умінь, навичок, так і розвиток професійно-значущих якостей особистості студента, що сприяють успішній реалізації в обраній спеціальності. На етапі адаптації першокурсники пристосовуються до умов і змісту навчально-професійного процесу, засвоюють нову соціальну роль, налагоджують відносини один з одним і викладачами. На другій стадії професійної підготовки – інтенсифікації, відбувається розвиток загальних і спеціальних здібностей студентів, інтелекту, емоційно-вольової регуляції, відповідальності за своє становлення, самостійності. На завершальній стадії професійної підготовки – стадії ідентифікації – важливе значення набуває формування професійної ідентичності, готовності до майбутньої професійної діяльності.

Професіоналізм особистості передбачає сукупність психофізіологічних, психічних та особистісних змін, які відбуваються у процесі опанування особистістю знань з метою успішного вирішення складних професійних завдань. Велику роль у професійному становленні відіграють якості особистості, які розвиваються і вдосконалюються у процесі здобуття професійної освіти, самоосвіти і виховання. Професійне становлення майбутнього фахівця є поетапним моментом індивідуально-професійного розвитку, формування професійної компетенції, розкриття його творчого потенціалу, професійної готовності до самостійної трудової діяльності.

Наступ кризи професійного становлення обумовлено цілою низкою чинників: якісними змінами виконання діяльності, соціально-професійною активністю особистості, соціально-економічними умовами, віковими психофізіологічними змінами, повною поглиненістю професійною діяльністю. У концепції професійного становлення особистості виділені

наступні стадії криз: оптація, професійне навчання і підготовка, професійна адаптація, первинна і вторинна професіоналізація і майстерність. Згідно з визначенням криз, перехід від однієї стадії до іншої породжує нормативні кризові явища.

Подолання кризових явищ вимагає від особистості професійного вчинку і психологічно компетентного відношення до себе. Дієвими засобами подолання криз є тренінги особистісного і професійного зростання, семінари із вироблення альтернативних сценаріїв професійного становлення, складання психобіографії і траєкторії професійного становлення особистості.

2. Вивчено професійна спрямованість та мотиваційна сфера професійного становлення особистості.

За допомогою диференційно-діагностичного опитувальника (ДДО), запропонованого Є.О. Клімовим, було встановлено, що найбільша кількість респондентів відноситься до типу професійної спрямованості «Людина-людина». Праця людей цієї групи професій пов'язана із: вихованням, навчанням, тренуванням других людей; медичним обслуговуванням людей та доглядом за ними; правовою допомогою; організацією людей, керівництвом та управлінням ними; вивченням, описом, дослідженням інших людей. Тобто більша частина досліджуваних студентів-психологів напрям своєї професійної діяльності обрали правильно.

Психологічне вивчення особливостей мотиваційної сфери особистості студентів щодо обраної професійної діяльності постановило, що у більшості студентів основним є мотив формування важливих професійних знань при навчанні, тобто вони прагнуть оволодіти обраною професією. У меншості пріоритетним є мотив набуття знань, тобто студенти не дуже прагнуть отримати знання, навчатись, та отримувати інтелектуальне задоволення. Тоді як незначна кількість респондентів бажають лише отримати диплом, тобто вони розчаровані у вибраній професії, і навчаються лише заради диплома.

Здійснений емпіричний аналіз за результатами методики визначення основних мотивів вибору професії Є. М. Павлютенкова дав підстави

стверджувати, що провідними мотивами студентів-психологів виступають соціальні, пізнавальні та естетичні. Тобто у виборі цієї професії студенти керуються бажанням сприяти суспільному прогресу, соціальною спрямованістю на вищі загальнолюдські цілі й потреби; прагненням до оволодіння спеціальними знаннями, пізнання змісту роботи; прагненням до естетики праці, її краси, гармонії, сприйняття прекрасного, отримання відчуття радості від діяльності. Додатковими мотивами студенти найчастіше зазначають мотиви пов'язані зі змістом праці, престижні та моральні мотиви, тобто студенти додатковим аргументом для вибору майбутньої професії називають чітке розуміння змісту професії, бажання духовного розвитку, прагнення до професій, які цінуються серед знайомих, дозволяють досягти видного положення в суспільстві, забезпечують швидке просування по службі. Найбільш не актуалізованими у студентів виявились творчі, матеріальні та утилітарні мотиви. Цей факт свідчить про те, що при виборі професії психолога студенти не орієнтуються на матеріальну вигоду чи прагнення керувати людьми, працювати в місті або творчо розвиватися тощо.

3. Емпірично досліджено психологічні ризики в процесі професійного становлення особистості психологів.

Самоефективність як аспект психологічних ризиків в процесі професійного становлення особистості вивчався за допомогою шкали Р. Шварцера та М. Єрусалема. Отже, більшість студентів-психологів володіють середнім рівнем самоефективності, психологічними особливостями якого є незбалансованість проявів позитивного і негативного оцінювання власних можливостей у різних життєзначущих сферах, сумніви щодо здатності досягти успіху, що гальмує саме досягнення. Разом із тим слід відмітити неузгодженість у плануванні та коригуванні діяльності, коливання проявів наполегливості, орієнтація не на процес виконання діяльності, а на її результат. Вікова криза переходу до ранньої дорослості підсилюється суто студентською кризою, для якої характерними є суперечності між зовнішньою і внутрішньою мотивацією навчання з

переважанням останньої, часткове розчарування в обраному фаху та викладачах, що призводить до виникнення емоційної відчуженості, депресивного стану.

Методика діагностики рівня соціальної фрустрованості Л.В.Вассермана у модифікації В.В. Бойко дала можливість визначити у більшості студентів дуже низький та знижений рівні соціальної фрустрованості. Це може свідчити як про налагодженість взаємодії особистості з середовищем, реалізацію соціальних потреб та високий рівень соціальної складової якості життя, тобто про адаптованість до групових норм, правил та заборон ВНЗ, вимог викладачів, задоволеність своїм положенням у соціумі та міжособистісними стосунками відповідно власних домагань. Так і бути показником ігнорування особистістю власних потреб, пов'язаних із соціумом та низької особистісної значущості соціальних факторів, що можуть виступати фрустраторами. Проте також при таких рівнях людина може розглядатися як така, що адекватно оцінює чинники впливу, перевіряє ситуацію на реальність і спроможна раціонально передбачити варіанти виходу з фруструючих ситуацій, відповідно скоректувавши свою поведінку, тобто виявляє толерантність до фрустраторів.

Також цікавість викликає існування невизначеної соціальної фрустрації у значної кількості респондентів, що є недостатньо конструктивним показником функціональності особистості, тому що здебільшого їм притаманні зміщення чинників фрустрації на інші ситуації життєдіяльності.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні гендерних особливостей професійного становлення особистості та психологічні ризики в процесі її професійного становлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ананьев Б.Г. К психофизиологии студенческого возраста / Б.Г. Ананьев // Современные психолого–педагогические проблемы высшей школы. – СПб.: Питер, 2005.–328с.
2. Бандурка А. М. Профессионализм и лидерство / А.М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков: Титул, 2006. – 578 с.
3. Барабанова В.В. Представления студентов о будущем как аспект их личностного и профессионального самоопределения / В.В. Барабанова, М.Е. Зеленова // Психологическая наука и образование. – 2002. – №2. – С.28–41.
4. Барко В.І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект): монографія / В.І. Барко. – К.: Ніка–Центр, 2002. – 296 с.
5. Вачков И.В. Введение в профессию «психолог»: Учеб. пособие / И.В. Вачков, И.Б. Гриншпун, Н.С. Пряжников. – М. : Изд–во Московского психолого–социального института, 2004. – 464 с.
6. Вірна Ж.П. Професійна безпека: динаміка і ризику прояву професійних деформацій фахівця / Ж.П. Вірна // Психологія професійної безпеки: технології конструктивного самозбереження особистості: кол. моногр. за заг. ред. Ж. Вірної. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – С. 30-49.
7. Дружилов С.А. Психология профессионализма. Инженерно–психологический подход / С.А. Дружилов. – Харьков: Гуманит. центр, 2011. – 296 с.
8. Дьяченко М.И. Психология высшей школы: Учеб. Пособие для вузов. / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – Мн., 2000. – 383 с.
9. Жидецька С. В. Особливості професійного становлення особистості в процесі професійної підготовки / С. В. Жидецька, О. В. Землянська // Право і безпека. – 2015. – № 2 (57). – С. 202–207.

10. Зеер Э. Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов / Э. Ф. Зеер. – М.: Мир, 2006. – 336 с.
11. Зеер Э.Ф. Кризисы профессионального становления личности / Э.Ф. Зеер, Э.Э. Сыманюк // Психологический журнал. – 2003. – № 6. – С.35–44.
12. Казанцева Т.А. Взаимосвязь личностного развития и профессионального становления студентов–психологов / Т.А. Казанцева, Ю.Н. Олейник // Психологический журнал. – 2002. – № 6. – С.51–59.
13. Климов Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. – М.: Ин–т практ. психологии; Воронеж: МОДЭК, 1996. – 400 с.
14. Кокун О.М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія / О.М. Кокун. – К.: ДП «Інформ.–аналіт. агентство», 2012. – 200 с.
15. Кутеева В.П. Формирование познавательной активности будущих специалистов / В.П. Кутеева. // Психологические проблемы формирования специалиста в вузе. – Саранск, 2000. – С.105–109.
16. Леонтьев А.Н. Психологические вопросы формирования личности студента / А.Н. Леонтьев. // Психология в вузе. – 2003. – № 1–2. – С. 232–241.
17. Лисовский В.Г. Личность студента. / В.Г. Лисовский, А.В. Дмитриев – СПб.: Питер, 2000. – 183 с.
18. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С.Д. Максименко. – Київ : ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
19. Максименко С. Д. Психологія в соціологічній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури. / С. Д. Максименко. – К.: Наукова думка, 1999. – 216 с.
20. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М.: Междунар. гуманит. фонд, 2007. – 312 с.
21. Мороз О.Г. Педагогіка і психологія вищої школи. / О.Г. Мороз, О.С. Падалка, В.І. Юрченко. – К.: НПУ, 2003. – 267 с.

22. Моськін С. І. Психологічні умови професійного становлення особистості учнів закладів профтехосвіти: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / С. І. Моськін. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 20 с.

23. Мотрук Р. В. Етнокультурні чинники професійного самовизначення особистості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. / Р. В. Мотрук – Острог, 2013. – 250 с.

24. Несух Л. Вплив мотивації на якість навчальної діяльності студентів / Л. Несух // Філософія. Педагогіка. Психологія. – Київ: Ін-т розвитку дитини, 2012. – Вип. 21. – С. 122–127.

25. Нечаев Н.Н. Профессиональное сознание как предмет психолого-педагогического исследования в высшей школе / Н.Н. Нечаев, Г.И. Резницкая // Психологические проблемы формирования специалиста в вузе. – Саранск, 2001. – С. 4–15.

26. Пак Л. Г. Содержательные характеристики субъектно-развивающей социализации студента в системе высшего образования / Л. Г. Пак // Вестн. Рос. ун-та дружбы народов. Серия: Психология и педагогика. – 2015. – № 1. – С. 79– 84.

27. Педагогика и психология высшей школы: Учеб. пособие. / укл. Ф.В. Шарипов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 544 с.

28. Пляка Л.В. Психологічна діагностика розвитку особистості у процесі професійного становлення / Л.В. Пляка // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. – Харків: НТУ «ХП», 2015. – Вип. 44 (48). – С. 346–354.

29. Професійна підготовка студентів педагогічного інституту / За ред. В.Ю. Юматова та ін. – К.: Вища школа, 2002. – 183 с.

30. Професійно-психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів. / І. В. Жданова, П. В. Макаренко, Н. Е. Мілорадова та ін.; за заг. ред. І. В. Жданової. – Харків: ХНУВС, 2014. – 516 с.

31. Психология. Словарь / Под общ.ред. А.В. Петровского, М.Г.Ярошевского. – М.: Политиздат, 2016. – 494 с.
32. Рибалка В.В. Психологія і педагогіка праці особистості: посібник / В.В. Рибалка. – К.: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих; Кіровоград : Імекс–ЛТД, 2013. – 136 с.
33. Скок А.Г. Психологічна служба освіти: навчальний посібник / А.Г.Скок, І.М. Ющенко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. – 240 с.
34. Скрипченко О.В. Довідник з педагогіки і психології. / О.В.Скрипченко, Т.М. Лисянська, Л.О. Скрипченко. – К.: Психологія, 2000. – 216 с.
35. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности. / С.Д. Смирнов. – М.: Академия, 2001. – 304 с.
36. Сыманюк Э.Э. Психология профессионально обусловленных кризисов / Э.Э. Сыманюк. – М.: Издательство Московского психолого–социального института, 2004. – 320 с.
37. Тригуб І. П. Мотивація студентів як один із основних факторів успішної професійної підготовки / І. П. Тригуб // Наук. зап. нац. ун-ту «Острозька академія». Серія філологічна. – Острог, 2014. – Вип. 48. – С. 315–318.
38. Уфимцева Н.Ф. Профессиональное становление студентов, обучающихся по специальности «Социальная работа» / Н.Ф.Уфимцева // Работник соц. службы. – 2012. – № 7. – С. 33–36.
39. Чернявская Т.П. Профессиональное самоопределение в бизнесе / Т.П.Чернявская. – Донецк: Донбасс, 2013. – 42 с.
40. Чміль Н.С. Творчість як умова гармонійних комунікативних орієнтацій студента / Н.С.Чміль // Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень. – Луцьк, 2015. – Т. 3. – С. 494–497.
41. Шадриков В.Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / В.Д. Шадриков. – М.: Наука, 1982. – 189 с.

42. Шандрук С.К. Освітня модель професійного становлення особистості практичного психолога / С.К. Шандрук // Актуальні проблеми психології. – К.: Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2015. – Вип. 42. – С. 92–97.

43. Шапар В.Б. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / В.Б. Шапар. – Х.: Прапор, 2009. – 672 с.